

DIZARTRIYANI BARTARAF ETISH METODLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7852875>

Dadajanova Dilfuza Mirzahmatovna

*Angren shahar 34-son Tayanch-harakat a'zolari shiksatlangan bolalar uchun
ixtisoslashtirilgan maktab internati.*

Annotatsiya: Mazkur maqolada dizartriyaning bartaraf etish uslublari haqida fikr-mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: korreksiya, ritm, oxangdorlik, ovoz, nutqiy nafas, artikulyatsion gimnastika.

Dizartriyaning bartaraf etish bo'yicha olib boriladigan logopedik ta'sir tizimi kompleks ravishda amalga oshiriladi, ya'ni artikulyatsion apparat massaji va gimnastik mashqlari, ovoz va nafas ustida ishlash, umumiy davolash, davolovchi jismoniy — tarbiya, fizioterapiya va dori — darmonlar bilan davolash ishlari.

Asosiy diqqat bolada nutkning rivojlanishi holatiga, nutqning leksik—grammatik tomoniga hamda nutqning aloqa funksiyasi xususiyatlariga qaratiladi. Maktab yoshidagi bolalarda yozma nutq holati ham xisobga olinadi.

Uzoq vaqt davomida muntazam ravishda olib borilgan mashg'ulotlar sekin—asta artikulyatsion apparat, apparat motorikasini normallashtiradi, artikulyatsion harakatlarni rivojlantiradi, artikulyatsiya a'zolarida ixtiyoriy harakatlarni bir harakatdan boshqa bir harakatga o'tish qobiliyatini shakllantiradi, hamda fonematik eshituvni to'la qonli ravishda rivojlantirishga yordam beradi.

Dizartrik bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlarning usullari AG.Ippalitova, O.V.Pravdina, V.V.Ippalitova, Ye.M.Mastyukova, G.V.Chirkina, I.I.Panchenko, va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan.

Dizartrik bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlarning vazifalari quyidagilardan iborat:

1 - tovushlarning to'g'ri talaffuzini o'rgatish, ya'ni artikulyatsion motorikani, nutqiy nafasni rivojlantirish va tovushni nutqqa qo'yish va mustahkamlash.

2 - fonematik idrokni rivojlantirish, tovush analiz malakasini shakllantirish. ituvni rivojlantirish, tovush analiz malakasini shakllantirish.

3- nutqning ritm, oxangdorligi va ifodaliligi tomonidagi kamchiliklarni bartaraf etish.

4 - paydo bo'lgan nutqning umumiy rivojlanmaganligini to'g'rilash.

Dizartrik bolalarda tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etish, tuzatish ishning eng asosiy vazifalaridan biridir. Tovushlar talaf-fuzidagi kamchiliklarining

asosiy sababi nutq apparati a'zolarining harakatchanligida kuzatiladigan kamchiliklardir. Shuning uchun logoped asosiy diqqatni artikulyasion apparat harakatchanligini rivojlantirishga qaratishi lozim.

Tovushlar talaffuzi ustida ishlash quyidagi holatni hisobga olib tashkil etiladi:

1- dizartriya shakli, bolaning nutqini rivojlanish holati va bola yoshi-ni hisobga olish.

2- nutq kommunikatsiyasining rivojlanishi. Tovushlar talaffuzining shakllanishi komunikatsiyaning rivojlanishiga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

3- motivatsiyaning rivojlanishi, bor bo'lgan buzilishlarining bartaraf etishga intilish, o'z - o'zini anglashni, o'ziga ishonch, o'zini boshqarish va nazorat qilish, o'z qadrini bilish hamda o'z kuchiga ishonish.

4-differensial eshitish idroki va tovush analizi qobiliyatini rivojlantirish.

5-ko'ruv—kinestetik tuyg'uni rivojlantirish yo'li bilan artikulyatsion tartib va artikulyatsion harakatni kuchaytirish.

6-ishni bosqichma—bosqich tashkil etish. Korreksion ish bolada talaffuzi saqlanib qolgan tovushlardan boshlanadi. Ba'zan tovushlar ancha sodda motor koordinatsiyalari tamoyiliga ko'ra tanlab olinadi, ammo artikulyatsiyaon buzilishni hisobga olingan holda birinchi navbatda ilk ontogenez tovushlari ustida ish olib boriladi.

7-eng og'ir buzilishlarda ya'ni bola nutqi atrofdagilar uchun umuman tushunarsiz bo'lganda korreksion ish alohida ajratilgan tovushlar va bo'g'inlardan boshlanadi. Agarda bola nutqi atrofdagilar uchun nisbatan tushunarli bo'lsa va u ayrim so'zlarda nuqsonli tovushlarni to'g'ri talaffuz qila olsa unda ish «tayanch» so'zlardan boshlanadi. Har qanday hollarda va turli nutqiy holatlarda tovushlar nutqda mustahkamlanishi zarur.

8-markaziy asab tizimi shikastlangan bolalarda nutqdan oldingi davrda logopedik ishlarni muntazam olib borish yo'li bilan tovushlar talaffuzidagi murakkab buzilishlarni oldini olish muhim ahamiyatga ega.

Korreksion logopedik ishning tayyorlov bosqichi

Dizarteriyada olib boradigan logopedik ishlar bosqichma bosqich olib boriladi.

1- bosqich tayyorlov bosqichi - bu bosqichning asosiy maqsadi:

- artikulyatsion apparatni, artikulyatsion tartibni shakllantirishga tay-yorlash;
- bolaning ilk yoshida—nutqiy muloqot ehtiyojini tarbiyalash;
- passiv lug'atni aniqlash va rivojlantirish;
- nafas va ovozdagi kamchiliklarni korreksiyalash.

Bu bosqichning eng ahamiyatli vazifalari bu - sensor funksiyani ayniqsa eshitish idroki va tovushlar analizini rivojlantirishdir.

Korreksion ish metodlari va usullarini qo'llash nutq, rivojlanishi darajasiga bog'liq. Bolada muloqot nutq vositalarining bo'lmasligi boshlang'ich ovoz reaksiyasini tezlashtiriladi va tovushlarga taqlid qilishga olib keladi, hamda unga kommunikativ ahamiyat tusini beradi.

Logopedik ishlar dori darmonlar bilan ta'sir etish, fizioterapevtik davolash, davolov jismoniy tarbiyasi va massaj bilan qo'shib olib boriladi.

2 - bosqich boshlang'ich kommunikativ talaffuz qobiliyatini shakllanti-rish bosqichi.

Bu boskichning asosiy maksadi:

- nutqiy muloqot va tovushlar analizi malakasini rivojlantirish;
- artikulyatsion apparat muskullarini bo'shashtirish;
- og'iz holatini nazorat qilish;
- artikulyatsion harakatlarni rivojlantirish;
- ovozni rivojlantirish;
- nutqiy nafasni to'g'rilash;
- artikulyatsion harakatlarni sezish va maksadga yo'naltirilgan artikulyatsion harakatni rivojlantirish.

Artikulyatsion gimnastika. Artikulyatsion gimnastikani o'tkazishda taktil-propriozeptiv stimulya-siya, statik-dinamik sezgilarni rivojlantirish, aniq artikulyatsion kines-teziyalar muhim ahamiyat kasb etadi. Ishning dastlabki bosqichlarida saqlangan analizatorlardan (eshitish, ko'rish, taktil) mukammal ravishda foydalanish orqali amalga oshiriladi. Mashqlar ko'zlarni yopiq holda bolaning diqqatini propriozeptiv sezishlarga qaratish orqali bajariladi. Artikulyatsion gimnastika dizartriyaning shakli va artikulyatsion apparatning jarrohatlanish darajasiga qarab differensiyalashtiriladi. Nutq muskullari harakatini rivojlantirishdan avval yuzning mimik muskullari mashqlaridan foydalaniladi. Maktabgacha yoshdan boshlab bolada mimikaning ixtiyoriy va differensirlashgan harakatlari va o'z mimikasi ustidan nazorat qilish rivojlantiriladi. Bolaning so'zli ko'rsatma bo'yicha ko'zini ochish va yopishga, qoshlarini chimirish, lunjini shishirish, so'lagini yutish, og'zini ochish va yopishga o'rgatiladi.

Yuz va lab muskullarini yetarlicha kuchini rivojlantirish uchun toza ro'molcha, naychadan foydalanib maxsus qarshilik mashqlaridan foydalanila-di. Bola naychani lablari bilan ushlab, katta odam uni tortib olishga harakat qilsa ham ushlab turishi lozim.

Tilning artikulyatsion gimnastikasi tilning uchini pastki tishlarning chetlariga faol tegishini tarbiyalashdan boshlanadi. So'ngra tilning umumiy, kam differensirlangan harakatlari avval passiv keyin passiv-faol va faol harakatlari rivojlantiriladi. Tilning ildizi muskullarini rivojlantirish ularni maxsus zond orkali til ildizini ta'sirlash yo'li bilan reflektor ravishda qisqartirishdan boshlanadi. Mustahkamlash ixtiyoriy yo'talishdan foydalanib o'tkaziladi. Artikulyatsion motorikani rivojlantirish uzviy ravishda umumiy va maxsus mashqlardan foydalanilgan holda olib boriladi. O'yinlar artikulyatsion motorikani xarakteri va nuqsonning darajasi, bolaning yoshini e'tiborga olgan holda tanlaniladi.

Ovozni rivojlantirish. Dizartrik bolalarda ovozni rivojlantirish va korreksiyalash uchun turli xil ortofonik mashqlardan foydalaniladi, bu mashqlar nafas faoliyati, fonotsiya va artikulyatsiyani rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'ladi.

Ovoz ustida ishlash artikulyatsion gimnastika va massajdan so'ng olib boriladi. Bular bilan birga yana bo'yin muskullarini bo'shashtiruvchi, boshni xar tomonlama harakatini bajarish bo'yicha maxsus mashqlar, shu mashq bilan bir vakqni, o'zida i-e-o-u-a unli tovushlarni talaffuz etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Tanglay muskullarini mustahkamlash uchun uni bo'shashtirish va taranglashishni navbati bilan almashtirish mashqlaridan foydalaniladi. Bolaga esnash harakatini tugashida «a» tovushi talaffuz etish, OG'IZNING katta ochiq holatida «a» tovushini talaffuzidan «p» tovushiga nafasni bosim ostida ushlab turib o'tiladi. Bolaning diqqati tanglay holatini sezishga qaratiladi. Shuningdek ovoz kuchi tembri va balandligini rivojlantirish mashqlaridan foydalaniladi. Masalan, o'nliklar bo'yicha ovozni kuchaytirib turri sanash va ovozni asta-sekin pasaytirib teskariga sanash mashqlaridan foylaniladi. Ovoz tembri, balandligi va ovoz intonadiyasini rivojlantirishda turli o'yinlar ertaklarni rollarga bo'lib o'kish, inssenirovkalar katta ahamiyatga ega.

Tilning passiv gimnastikasi.

1. Og'iz bo'shlig'idan tilni oldinga chiqarish.
2. Tilni orqaga tortib olish.
3. Tilni pastga tushirish.
4. Tilni tepaga ko'tarish (labning tepa qismiga)
5. Tilni ikki yonga chapga va o'ngga qaratish.
6. Og'iz bo'shltg'ining ost qismiga til uchini bostirib turish.
7. Til uchini tanglayga ko'tarish.
8. Tilning har tarafga yengil tebranish xarakatlarni bajarish.

Lablarning passiv gimnastikasi.

1. Labning tepa qismining yig'ish (ikkala qo'lning ko'rsatkich barmog'ini labning chetiga qo'yib, uni o'rta chiziqqa keltirish).
2. Labning pastki qismini yig'ish (shu uslub bilan).
3. Lablarni naychasimon yig'ish – xartumcha.
4. Tabassum qilish va og'iz burchaklarini barmoqlar bilan ushlash.
5. Labning yuqori qismini ko'tarish.
6. Labning pastki qismini tushirish.
7. Yopiq og'izning kinestetik hislarini ishlab chiqish uchun lablarni yig'ish.
8. Unli tovushlarni aytish uchun zarur bo'lgan („a“, „o“, „u“, „e“) turli xil lablar shaklini yaratish.

Faol gimnastika mashiqlardagi xarakatlar passiv xolatda bajarilganda va rivojlangadagina bemor tomonidan mustaqil tarzda qilinadi. Faol gimnastikaning maqsadi harakatning qo'lami, aniqligini, tezligi va boshqa xarakatlarga o'tuvchanligini oshirishdan iborat.

Yuz mimikasi mushaklarini rivojlantirish uchun mashqlar.

1. Ko'zlarni yumib, ochish.
2. Qoshlarni chimirish.
3. Qoshlarni yuqoriga ko'tarib peshonada bir chiziq ajinlarni paydo qilish.
4. Lunjlarni ishirish.
5. Og'izni ochib yopish.
6. So'lakni yutish.
7. Chaynash harakatlari.

Lab mushaklarini rivojlantiradigan mashqlar

1. Lablarni naychasimon cho'zish „xartumcha“.
2. Lablarni ikki chetka yoyish tabassum.
3. „Xartumcha“ - „miyg'ida“ kulish xarakatlarini almashtirib bajarish.
4. Ochiq va yopiq xolatdagi jag'larda lablarni yig'ish.
5. Lablarni tezkorlik bilan yoyib, yoig'ish.
6. „Bo'sa“

Tovushlar talaffuzini korreksiilash

Tovushlar talaffuzini to'g'irlatda individual yondoshish tamoyilidan foydalaniladi. Tovushlarni to'g'rilash va nutqqa qo'yish individual tan-lanadi. Bir nechta tovushlar ustida ishlash ishda izchillikni talab etadi. Tuzatish ishida birinchi navbatda artikulyatsion jihatdan oson talaffuz etiladigan tovushlar yoki tuzatish oson bo'lgan tovushlar tanlab olinadi. Bu tovushlar; a, p, u, m, k, n, x, B, o, t, s, l. Ushbu tovushlar ustida ishlash jarayonida ularni talafuz normasigacha keltirish mumkin. Yuqorida ko'rsa-tilgan tovushlar ustida ishlash bilan bir vaqtda fonematik eshituvni rivojlantirish va tovushlar analizi malakalarini shakllantirish ustida ham ish olib boriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Lex.uz/.O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh. Mirziyoyev Toshkent sh., 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son.
2. Ayupova.M.Y. –Logopediya O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyatinashriyoti Toshkent – 2007.
3. Ayupova.M.YU –Korreksion ishlar metodikasi Ma'ruza matni .T-2001
4. L.I. Belyakova, YE.A. Dyakova –Logopediya Zaikaniye xrestomatiya - Eksmo-Press, 2001.